

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

Катедра „Философия“

Никола Мирославов Гинев

**Онтологични определения на всеобщността
във философстването на Хегел и Адорно**

АВТОРЕФЕТАТ

на дисертационен труд за придобиване на
образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.3. Философия (Онтология)

Научен ръководител:
доц. д-р Цветина Рачева

София, 2024

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за публична защита на заседание на катедра „Философия“ към Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ от 18.11.2024 г.

Дисертационният труд е с обем 127 страници. Състои се от увод, изложение, разделено на три глави, заключение. Библиографията съдържа 111 броя заглавия на български език, на английски език и на немски език.

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на в зала на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Научно жури:

Съдържание на автореферата

Общо представяне на дисертационния труд.....	6
Обект и предмет.....	6
Цел	6
Метод	6
Актуалност	7
Изложение на дисертационния труд.....	8
Първа глава. Диалектика на чистите моменти на понятието във философстването на Хегел и Адорно.....	8
Наследяване на философия.....	8
Моментите чистото понятие.....	9
Спасяване на особеното	10
Микрология – обсебване от особеното.....	11
Критика на номинализма	13
Дух, общество и труд	13
Нетъждественото – предизвикателство за понятието	14
Езикът като форма на всеобщност	16
Втора глава. Проявления на чистите моменти на понятието в обективния дух.....	16
Определения на всеобщността в природо-историята	17
Кризата на особеното в индустрията за култура	18
Нещастно съзнание и комичност на индустрията за култура	19
Диалектическо познание на обекта.....	20
Критически интерпретации на философията на Адорно	22
Трета глава. Диалектически фигури и образи на чистите моменти на понятието	22
Естетическо проявление на особеността.....	22
Митичен кръг, ритуал, мимесис	22
Трагикомедията на „лошата безкрайност“	23
Екстремна единичност	23
От целесъобразност към безкрайност.....	23
Драматизации на чистите моменти на понятието	24
Утопия и мит – изрази на помирение между всеобщо и особено.....	25

Заклучение	26
Приноси:.....	27
1. Представяне и тълкуване на моментите на чистото понятие	27
2. Сравнение между философските учения на Хегел и на Адорно	28
3. Създаване на понятийни конфигурации, в които се синтезират ученията на Хегел и на Адорно	28
Избрана библиография	29
Публикации по темата на дисертационния труд	33

Съдържание

Увод	3
Първа глава. Диалектика на чистите моменти на понятието във философстването на Хегел и Адорно	7
1.1. Наследяване на философия	7
1.2. Всеобщото е Логос	11
1.3. Моментите чистото понятие	12
1.4. Спасяване на особеното	16
1.5. Микрология – обсебване от особеното	22
1.6. Идеологически аспекти на номинализма	28
1.7. Мощта на определеното отрицание	32
1.8. Съдбата на особеното	33
1.9. Дух, общество и труд	37
1.10. Философският дух се обновява	40
1.11. Нетъждественото – предизвикателство за понятието	42
1.12. Битието става понятие чрез философски фокуснически трик	47
1.13. Езикът като форма на всеобщност	48
Втора глава. Проявления на чистите моменти на понятието в обективния дух	53
2.1. Полемика на Адорно с Хегеловата философия на историята	55
2.2. Определения на всеобщността в природо-историята	56
2.3. Диалектика, уязвена от идеология	63
2.4. Противоречивото особено в индустрията за култура	67
2.5. Нещастно съзнание и комичност на индустрията за култура	69
2.6. Диалектическо познание на обекта	74
2.7. Критически интерпретации на философията на Адорно	79
Трета глава. Диалектически фигури и образи на чистите моменти на понятието	87
3.1. Естетическо проявление на особеността	87
3.2. Митичен кръг, ритуал и мимесис	91
3.3. От целесъобразност към безкрайност	93

3.4.	Безкрайността е чисто твърдение	94
3.5.	Трагикомедията на „лошата безкрайност“	95
3.6.	Деструктивността на механичното	96
3.7.	Екстремната единичност	97
3.8.	Предистория и ирационалност	99
3.9.	Капитализмът – религия на свръхчовека	99
3.10.	Особеността на фрагмента	100
3.11.	Утопия и мит – изрази на помирение между всеобщо и особено	103
3.12.	Драматизации на чистите моменти на понятието	105
3.13.	Целокупното помирение като образ на утопията	109
	Заключение	118
	Библиография	121

Общо представяне на дисертационния труд

Настоящото изследване тълкува аспекти от философските произведения на Хегел и на Адорно, в които са тематизирани моментите на чистото понятие: всеобщност, особеност и единичност. Дисертацията има сравнителен и интерпретативен характер. Съпоставени са философските учения на Хегел и на Адорно. В нея са тематизирани общото и различното между двамата философи. През призмата на диалектическото взаимодействие на всеобщо, особено и единично са интерпретирани феномени на модерността.

Обект и предмет

Обект на изследването е диалектиката на трите момента на „чистото понятие“: всеобщност, особеност и единичност, чието фундаментално представяне и тълкуване е осъществено в *Науката Логика* на Хегел. Изследвани са социалните проявления на разнообразни диалектически моменти. Чрез тях са очертани понятийни конфигурации на онтологичните определения на всеобщността. Предмети на изследването са логическите взаимоотношения на моментите на чистото понятие и проявленията им като форми на духа.

Онтологичните определения на всеобщността са обща тема във философските учения на Хегел и на Адорно. В тях дискурсивно проблясват конфигурациите между система и антисистема, понятийност и непонятийност, тъждество и нетъждество, субект и обект, всеобщност и особеност, общество и индивид, утвърдителност и отрицание. Интерпретирани са диалектически модели и са разгледани техните различия по отношение на статута на всеобщността. Онтологичните определения на всеобщността са тематизирани чрез представянето и тълкуването на впитания и проявления на моментите на чистото понятие в разнообразни форми на духа.

Цел

Целта на дисертацията е да се разкрият диалектическите отношения на логическите и онтологическите форми на всеобщността в разнообразни проявления на духа и да се рефлектира върху съответстващите им форми на съзнание.

Метод

Изследването е конструирано върху интерпретативен прочит на текстове и рефлексия върху форми на духа. Прилага се метод на съпоставителен анализ и синтез, чрез който се открояват общото и различното във философските учения на Хегел и на Адорно. Критически

са разгледани философски традиции, които са в диалог или в спор помежду си. Диалогът между Хегел и Адорно протича както в съгласие относно значимостта на понятието, на отрицанието, на диалектиката между всеобщо и особено, така и като спор, в който Хегел защитава всеобщото; Адорно е защитник на особеното.

За да се рефлектира модерността и проявленията на духа, в изследването са представени разнообразни понятийни конфигурации. От аспекта на философстването на Хегел и на Адорно обществото е представено като антагонистична целокупност и система. Изследват се аналогии между моментите на чистото понятие и проявленията на духа.

Целта е предметът да бъде определен чрез философски опит за него, чрез вникване в същността му, чрез изследване на съдържанието му.

В дисертационния труд тематично са вплетени философски позиции на представители на критическата теория и на френския постмодернизъм. Втъкани са и рефлексии на изследователи от българската философска общност.

Философски образцови позиции са комбинирани със себerefлексивна философия на модерните времена. Конструира се своеобразен разговор между философи. Философският дискурс е обогатен чрез интерпретации на фрагменти от художествени произведения.

Актуалност

Определенията на всеобщността, философски формулирани от Хегел в *Науката* *Логика*, са проектирани в модерното общество. Чистите моменти на понятието – всеобщност, особеност и единичност – са в процес на непрестанно опосредстване помежду си. Те образуват цялост и са логическа необходимост. Всеобщност, особеност и единичност са израз и пулс на работата на понятието, чийто двигател е силата на определеното отрицание. Дисертационният труд е фокусиран върху проблематичния статут на особеното спрямо всеобщото. В него са тематизирани взаимоотношенията между индивид и общество, между духовен опит и понятийно познание. Философското познание на онтологическите, познавателните и логическите категории препраща към утопията.

Тема на спора между Хегел и Адорно е относно диалектиката на екстремумите: твърдественост – нетвърдественост, система – анти-система, понятие – непонятийно, утвърждаване – отрицание, целокупност – фрагмент, всеобщност – особеност. Хегел е склонен да определя знанието като абсолютно и да го изгражда в система, докато Адорно

утвърждава ценността на антисистематичното, отрицателното, фрагментарното, непонятното, нетъждественото, особеното.

Изложение на дисертационния труд

В *Първа глава* са представени и интерпретирани общи аспекти на диалектиката на всеобщност, особеност и единичност във философстването на Хегел и Адорно. Във *Втора глава* се изследват определенията на всеобщността като проявления на обективния дух. Представени са актуални за себerefлексията на модерността диалектически конфигурации. В *Трета глава* са разгледани конкретни естетически проява на особеното чрез фигури и образи на духа.

Първа глава. Диалектика на чистите моменти на понятието във философстването на Хегел и Адорно

Наследяване на философия

В началото на дисертационния труд са представени рефлексии на Дерида върху наследяването. Той акцентира върху различните аспекти на наследяването: избор, критика, утвърждаване, усилие. Онтологичният характер на настоящето изследване не само разкрива същността на предмета – философското наследство на Хегел и Адорно –, но и предполага грижовно отношение към него.

Единна или разкъсана е философията, в която като в щафета се предават мислите на отделните философи? Не е ли спорът между мислителите привиден? Те сякаш са положили маски, зад които тече единият поток на философското мислене. Спорът е плодотворен, защото той задвижва двигателя на философското развитие. Философията е колебание между интригуващия разнообразен свят на маските и строгостта на истинното познание.

Философията е духовен опит в елемента на всеобщността. Философският дух има различни определения: Логос, Идея, Разум. Хераклит предупреждава, че би било заблуда, ако Логосът се схваща като обособен или като собствен. В своето учение Платон утвърждава всеобщността на Идеите, които са битие в себе си и за себе си. Аристотел се противопоставя на своя учител с методологическото изискване философията да започва с изследване на налично биващото, което е и особеното.

Моментите чистото понятие

Всеобщност, особеност и единичност са в принципно единство, но и в полемична различеност. Моментите на чистото понятие са движения, определени от духа като субект-субстанция или от идеята, в която спекулативно са синтезирани и помирени субект и обект.

Хегел критикува грешното и несъвършеното. То подлежи на диалектическо развитие, за да достигне до понятието за себе си. Степента на съответствието между понятие и предмет е мярката за истината и за степента на образцовост. Философията дръзва да погледне отрицателността, проявена в разкъсаното. По този начин се усилва способността на субекта да сменя. Отрицателността се характеризира с патоса на изстраждане и на понасяне на напрежението. Във философията на Хегел понятието, задвижено от непонятийното, работи чрез определеното отрицание.

Във философията на Хегел спекулативната логика е способна да отъждестви субект и обект. Тя е всеобщата основа на природата и на духа. В *Науката Логика* чистите моменти на понятието са представени като самодостатъчни. В целокупността на взаимоотношенията им те са в себе си и за себе си. Действителността на всеобщността е нейното самодвижение, чрез което тя се саморазличава и самоопосредства. В своето самодвижение всеобщността се самоопределя първоначално като особеност и постига своята целокупност в единичността. Моментите на чистото понятие са в противоречиво единство на тъждественост и нетъждественост. В диалектиката на „чистото понятие“ моментът единичност се формира чрез единството на всеобщност и особеност. Това единение е в сферата на спекулативната логика, и като такова, е резултат от действието на определената отрицателност.

Всеобщността е логическото ядро като абсолютно в своята най-богата определеност. Особеността се явява като първа граница при различаването и самоопределянето на всеобщността. В *Науката Логика* единичността реализира синтеза между всеобщността и особеността.

Аналогични на логическите моменти всеобщност, особеност и единичност са природните форми род, вид и индивид. С напредъка на познанието определения се обогатяват, но не се фиксират, не застиват, а продължават своето развитие. Възможно е всеобщността да се изтълкува като святото, което според определението на Дерида (2001) е „невредимото“.

Като момент на чистото понятие особеността не е преходна станция, не е „среден термин“, а е двигателят на определеното отрицание. Особеността се явява като „трети термин“ в умозаклучението, но само разгледано откъм формалната логика, която е статична. Цел на диалектиката не е да изолира предмета. Тя съдейства, подчертава Адорно (2021), единичното да се разтваря чрез определеното отрицание в самото себе си.

Във философското учение на Хегел опосредстването става вътре в самите екстремуми, а не в „междината“, не в нещо трето, не в средното между тях. В противопоставянето между всеобщо и особено такъв „трети термин“ се явява единичното. Адорно се въздържа от употреба на понятието единично, защото, според *Науката Логика*, единичността синтезира в себе си всеобщността и особеността. Той се противопоставя на утвърждаването на единството с аргумента, че спекулативният синтез води до застой в диалектиката.

На всяко ниво във философията на Хегел откриваме опосредстването. То свързва крайните термини в умозаклучението. Екстремумите се явяват в многообразие от конфигурации, които, според Бенямин, озаряват Идеята. Логическата пулсация, при която моментите на понятието се различават едно спрямо друго, но и същевременно се отъждествяват помежду си, откроява тяхното определение.

Диалектическата мисъл е задвижена от работата на понятието, което е способно самостоятелно да се обособява и да се обобщава. Идеалният диалектик се съобразява с предмета, защото в познанието си го поставя в отношение към всеобщото и същевременно признава неговата особеност.

Спасяване на особеното

Каква е ролята на особеното във философията на Хегел, в която господстват абсолютното познание, понятието, свободата, всеобщността, Идеята, Разумът и спекулативното тъждество между субект и обект? В нея е отхвърлено ирационалното, случайното, нетрайното и обреченото на гибел. Философията на Хегел, в която са отъждествени априори и апостериори, не успява в достатъчна степен да схване особеното в неговата особеност и нетъждественото в неговата нетъждественост. Според Хегел всеобщността е способна да изрази и да възплъти цялото богатство и разнообразие от форми, но това не би се реализирало, ако тя потиска особеността чрез своята логическа принуда.

Задачата на Адорно е „да спаси“ истинното съдържание на Хегеловата философия. Особеното се нуждае от защита от страна на философията, ако е заплашено от деформиращото господство на всеобщото. Това положение е в основата на „спора“ между Хегел и Адорно относно онтологичните определения на всеобщността. За да се утвърди особеното, необходима е мощта на всеобщото.

Способ за спасяване на особеността е блокирането на потискащото и деформиращото действие на абстрактната всеобщност. Могат да бъдат посочени разнообразни онтологически характеристики на особеността: странното, ексцентричното, нестандартното, алтернативното, фрагментарното. Реализираната свобода е взаимодействието, което признава особеността. В произведенията на изкуството и в образованието особеното се стреми да получи признание и да се издигне в ранг на всеобщо.

Във *Философия на новата музика* се утвърждава тезата, че, за да удържи хоризонта на утопията, произведението на изкуството е длъжно да бъде фрагментарно и отрицателно. За разлика от него буржоазното изкуство, според Адорно (1990), се стреми да стане целокупно чрез господство над хетерономното и над хетерогенното като не допуска чуждото, непознатото и случайното в автономната си сфера. Чрез съпротивата на момента особеност духът е стимулиран да сменя.

Микрология – обсебване от особеното

Ако се фокусира върху особеното, философията би се доближила до есеистичната нагласа. Детайлът, уверява ни Адорно (2008), не се разтваря в случайността, защото е опосредстван от понятието. Методологическата нагласа, която се фокусира върху особеното, е обозначена от него като „микрология“. Философското познание е микрологично, защото произтича и от интензивността на опита на индивида. Методологията на Адорно призовава за интерпретиране на детайлите, за бдителност относно нюансите на обекта и за „спасяване“ на особеното.

Философията не търпи да бъде ограничавана. Тя е стремеж към обновяване и създаване на новото. От отломките на метафизиката Адорно запазва само жеста на отрицанието. Този ход го сродява с постмодернизма, чиито стремеж е да надхвърли наличното статукво. Жестът анти-система предполага освобождаването на работата на понятието и на определеното отрицание от ограниченията.

Чрез отказ от утвърждаване отрицателната диалектика бди да не ограничава производството на определеност. Определеното отрицание гарантира обогатяването на познанието. Дисциплината на диалектическия метод задължава въображението да бъде точно и строго. Отрицателният момент на метафизиката съдържа в себе си силата за съпротива. За да бъде запазена философията във формата ѝ на себerefлексия, на критика и на духовен опит, а също и за да бъде предпазена от конформизъм, Адорно бди за опасността от идеологическа злоупотреба с положителното.

Ще достигне ли философията до своя висш утвърдителен момент чрез разумно-спекулативното? Отговорът на Хегел би бил утвърдителен, а отговорът на Адорно – отрицателен. Хегел легитимира господството на всеобщото. Адорно се стреми да усилва диалектиката между всеобщо и особено. Хегел заема страната на всеобщото, защото за него то е с логически приоритет и авторитетът му е извлечен от господстващата му роля в сферата на логиката.

В обществото единичното може да бъде насилствено изолирано и подложено на процес на атомизиране. Диктатът на всеобщото над особено присъства във формализма, в схематизма на системата, поддържана от бюрократичното господство и от формите на инструменталната рационалност, от доктрините на позитивизма и на номинализма. В пределите на обективния дух господството на всеобщото задължава особеното да се съобразява с „втората природа“. Критическата теория е чувствителна към моментите на регрес, на катастрофа в природо-историята.

Адорно утвърждава първенството на обекта в противовес на учението на Хегел за първенство на субекта като дух, като субект-субстанция. Той утвърждава диалектически емпиризм, който кореспондира с философията на Маркс. Тя поставя в центъра емпиричния индивид – човека „от плът и кръв“, който признава своята определеност от предметните сили и немоцта си спрямо природата.

Сигурността и стремежът към яснота, които произтичат от математическата нагласа, утвърдителното в спекулативната диалектика, полагането на безкрайното като реалност от страна на идеализма, според Адорно, са форми, с които е склонна да злоупотреби идеологията. Адорно отхвърля онова, чийто стремеж е самодоволната утеха и абстрактното положително.

Критика на номинализма

Философията на Хегел динамично съчетава номинализъм и реализъм. Номинализмът се основава върху абстрактния характер на общото понятие, чрез което той подвежда под себе си фактите и обединява разпръснатото многообразие като го подвежда под езиково съкращение. Реализмът утвърждава понятието в неговата автономност. Според немския идеализъм то схваща цялата реалност и е тъждествено на нея.

Адорно многократно изразява своите съпротиви спрямо номиналистичното „покриване“ на реалността „отгоре“ чрез понятия. Номинализмът подпомага интегрирането на нетъждественото или на особеното в системността на обществото. Ако обектът се определя само чрез номиналистически общи понятия, то резултатът би бил обедняване на познанието и на опита. Диалектиката подчертава трудностите при изработване на определение, което да съответства на предмета. Конкретният предмет се съпротивлява на ограничаването му в понятийни рамки. Той е нетъждествен спрямо общото понятие и поради това е неспособен да го илюстрира. Особеният случай би станал абстрактен, ако се представи чрез пример, или ако се подведе под общо понятие. На всеки предмет му предстои да стане, да се развие до пределите, определени от понятието му.

Адорно призовава да бъде схванато непонятийното чрез понятието. Понятието се движи в посока към непонятийното. Опитът да се изолира, да се хипостазира елемент от диалектиката е недialeктически и кулминира в идеология. В нея диалектиката застива във формализация, абстракция, схематизация, в насилствено утвърждаване на тъждеството между логика, природа и дух, между субект и обект, между Аз и не-Аз.

Хоркхаймер и Адорно тълкуват номинализма като идеология на либералния предприемач, който се стреми да се освободи от господството на самостоятелното понятие, което според идеализма е тъждествено на реалността. Волята за власт, опосредствана чрез знание, усилва уклона към номинализъм. Либералният предприемач не би искал да признае реалността на понятието като надхвърляща го и като по-висша спрямо него.

Дух, общество и труд

Общественият труд е за другите. Духът е в отношение към своето друго – към онова, което той все още не е снел. Адорно (1993) открива аналогия между обществените явления и духа. По подобие на трудовата интервенция спрямо природата, мисълта схваща и отрицава, за да изгражда нови форми. Трудовият опит кореспондира с опита на мисленето. Според

Адорно (1993) чрез неясното име „дух“ Хегел скрива понятието общество, за да предпази философското си учение от реификация; поради същите причини Хегел маскира утопията в произведенията си.

Нетъждественото – предизвикателство за понятието

Феноменология на духа синтезира в цялост философия и природо-история, съзнание, предмет и общество. В това произведение философските учения на Хегел и на Адорно се срещат в най-голяма близост. Във *Феноменология на духа* субектът е определен от различни обективности: език, желание, оползотворяване, обществен труд.

Онтологията на Адорно, която е социологически обогатена, се противопоставя на идеалистическото хипостазиране на понятието. В нея се утвърждава методът, създаден от Хегел, „свобода към обекта“ или „чисто наблюдение“. Противоречиво и амбивалентно е отношението на Адорно спрямо целокупността. Нейното номиналистическо хипостазиране би я направило неистинна. За Адорно холистичният метод е висшият стандарт за философията и за социологията и изтъква неговите предимства пред позитивизма и прагматизма. Той частично легитимира ценността на системата във философията.

Адорно подчертава, че за представителите на немския идеализъм философията като рационална и логическа наука е тъждествена с реалността. Основополагаща за идеализма е тезата на Фихте: „априори е апостериори“ – формула, която отъждествява фундаменталността на логиката и развиващото се богатство на духовния опит. Адорно критикува философското учение на Фихте, основано върху принципа на тъждеството. Той изисква от философията да тематизира многообразието на своите обекти. Адорно, за разлика от Хегел, признава момента нетъждественост, който Кант регистрира в познанието чрез утвърждаването на непознаваемостта и обективността на нещото в себе си. Адорно определя идеализма като „заклинание“, положено от духа, който като субект господства над обективността. Целта на Адорно е да разомагьоса модерната философия от „заклинанието“ на „философия на тъждеството“.

Философското учение на Хегел утвърждава подчинението на индивидите спрямо обществената всеобщност, защото те със своите особени интереси и страсти са само агенти на духа. Адорно (2021) твърди, че Хегел отсъжда на индивидуализацията „по-нисък статус“ спрямо всеобщото. Тя е момент, който задвижва процеса на изграждането на обществената

целокупност, която, от една страна, е антагонистична, но, от друга страна, в спекулативното си определение, според Хегел, е хармонична.

Философията удържа своята методологическа строгост като признава необходимостта, която произтича от обекта. Във философстването на Адорно микрологическият подход е антитеза на последователното движение на категориите, чийто образец е *Науката Логика*. Игровият дух на философията е способен свободно да излиза за миг отвъд сериозността, за да получи нова перспектива към истината на предмета.

Плодотворна е, утвърждаваната от Адорно, интердисциплинарна познавателна стратегия, която кореспондира с *Феноменология на духа*, защото по този начин философията се обогатява от актуалните и историческите културни феномени без да нарушава строгостта на логическия език. Интердисциплинарността е и форма на протест срещу разделението на труда, на чието въздействие е подложена и философията.

Феноменология на духа, чието начало е сетивната увереност, и *Науката Логика*, която започва своето постъпателно движение от битието, са опити за обосноваване на господството на понятието, което с неохота би признало, че е възможно да пребъдва несхванатото от него друго. Нетъждественото оспорва способността на понятието да схваща цялото. За Адорно цялото е неистинно, защото наличната обществена целокупност все още не е въплъщение на Идеята.

Автономното произведение на изкуството съдейства на задачата на философията да конструира понятийни констелации, които да кръжат около обекта, за да се разкрие същността му. Въпреки че някои произведения на изкуството се характеризират чрез отказ от комуникация или чрез своята херметична затвореност, те отразяват актуалното състояние на духа, открояват възможностите за прогресивно развитие и представят съдбата на индивида.

В естетическата сфера всеобщото се изразява чрез особеното. Всеобщността на красивото е положена в произведението на изкуството като елемент на абсолютния дух. Тя се открива също и в природата, която според Хегел е „инобитие на Идеята“. Художественото произведение, определено от абсолютния дух като обвързано с нагледа, е дистанцирано от понятието, което е безобразно. Изкуството не може да бъде редуцирано до дискурсивно мислене, а философията работи само чрез понятия.

Адорно (2008) критикува Хегел, че сякаш с „магически философски трик“ битието е преобразувано в понятие: в *Науката Логика* непосредственото битие е отъждествено с понятието непосредственост. По този начин е създадена привидността, че налично биващото е тъждествено със своето понятие.

Езикът като форма на всеобщност

В Първа глава на *Феноменология на духа* е представена тезата, че налично биващото не може да бъде изказано в цялото му емпирично богатство, защото езикът и съзнанието принадлежат на общото, което от своя страна е истинното. Хегел определя езика чрез неспособността му да изрази конкретната единичност. За да избегне елемента случайност, идеализмът е изграден върху фундаментите съзнание, самосъзнание, разум и дух. Понятието в идеалистическата философия е устремено към ставането си Идея, към обхващане на нагледите в целокупност, за да се освободи от случайността, от обусловеността.

Езикът е стихия в развитието на духа като обществено-историческа реалност. Емпиричният субект, според Адорно, изразява същността на обществената целокупност, защото той е предопределен от нея. Този възглед е близък до теориите на Лакан за определеността на субекта от езика. Преживяванията на индивида, неговите нагласи и усилия са отправна точка за тълкуване на обществото. В опита на индивида се разгадават, подобно на метода за тълкуване на сънищата, открит от Фройд, физиогномичните отпечатъци, предопределенията и функционалните форми на капитализма: бюрокрация, инструментален разсъдък, хладнокръвна нагласа, разменни отношения, реификация, индустрия за култура.

Втора глава. Проявления на чистите моменти на понятието в обективния дух

Духът се задвижва чрез определеното отрицание, което създава обособявания. В своето първо определение всеобщността произвежда от себе си особеността. По този начин се поражда многообразието от форми, които са отрицание на тъждественото: различното, другото, чуждото, врагът, странното – всички онези неща, които са подложени на процеса на снемане от страна на духа. Идеята се стреми към реално възплъщение на своето съдържателно богатство. За да се движи духът, се нуждае от противник, който да бъде

снеман. *Феноменология на духа* представя срещата с чуждото и усвояването му чрез постепенно преминаване от по-бедни към по-богати форми.

За Хегел отчуждението е движеща сила, защото отчужденият труд става обективност, която индивидът е способен впоследствие да снее. Моментите отчуждение и антагонизъм разпознават особеното и предизвикват стремеж за скок към всеобщото, за движение, което разхлабва обвързаността със собствеността, която е и отношение към особеното.

Модерността, според Маркс, е предисторическа, защото само утопията би била истинското състояние на историята, а тя все още не е станала действителност, а е в процес на ставане, и следователно обществото е неразумно. Моментът предистория препраща към опита на „несъщностното съзнание“, което стои „на прага“ преди ставането си разум.

Адорно не приема формулировката на Хегел за отъждествяването на разумно и действително. За него духът не е неусловен, а е възможно най-обусловеният. Тъкмо затова в неговата философия център е обектът и обективният дух, който е констелация между природа, история и общество. Адорно признава заслугата и актуалността на учението на Хегел, което разкрива същността на обществото като система. Недиаlecticеско би било познанието, което не признава целокупното опосредстване, а изследва предмета чрез прилагане на неизменна формална схема.

Определения на всеобщността в природо-историята

Понятието природо-история изразява страните природа и история, които се докосват диалектически. Те са едновременно една цялост, но и запазват своята самостоятелност. От друга страна държавата и институциите със своите правила и норми формират „втората природа“. Тя отнема сигурността на индивида, който, уверен в себе си и в условията на живота, е склонен да укрепва своята особеност. Учението за „втората природа“, формулирано от Хегел и теоретично развито от Лукач, има значима роля за формирането на понятията общество и история във философстването на Адорно. Тезата е, че въздействието на държавното господство наподобява природен закон, който принуждава индивидите да му се подчинят.

Към мощта на въздействието на „втората природа“ допринасят и пластове, които са градивни за капитализма: разменни отношения, индустрия за култура, административно управление. Правните закони на „втората природа“ въздействат подобно на „първата

природа“ като стихия, като съдба. Цивилизацията се изгражда чрез репресия спрямо „първата природа“. Чрез изпълнение на своя дълг индивидите снемат своите особености във общественото общо.

В идеалния свят побеждаващите са от страната на конкретното всеобщо, на свободата и на разума, а губещите са на страната на особеното, на ирационалното, на абстрактното. Всеобщността е неуязвимо присъствие, предопределено да господства, да побеждава, а загубата принадлежи на сфера, в която царува разкъсаното, недобродетелното, хаотичното. Побеждаващите се съобразяват и доближават до Идеята, а губещите се явяват преходен момент, „неистинска“ страна, временна „станция“ в прогресивния ход. В предисторията, в ирационалната природо-история идеалният момент, при който победителят е на страната на всеобщото е деформиран. В хода на света превъзходството и фундаменталността на общото е разколебано.

Природо-историята е диалектика между възникване и загиване, между плодородие, напредък и катастрофа. Тя се различава от святото, което е неуязвимо. То във своята секуларизирана логическа форма е аналогично на всеобщността. Ставането на моментите на чистото понятие е процес на „свързване отново“, което етимологично кореспондира с думата „религия“.

Кризата на особеното в индустрията за култура

Буржоазната студенина предопределя „формите на живот“ на индивидите в съвременния свят. Формират я управляваният свят, разменните отношения и инструменталната рационалност. Техен двигател е пресмятащият разсъдък. Не е възможно „писането на поезия след Аушвиц“, защото само философският език е способен радикално и със сериозна нагласа да рефлектира себе си.

Културната индустрия играе с привидността, с фантасмагорията на стоковия фетишизъм. Взаимовръзката между идеология, стоков фетишизъм и сюрреализъм е символизирана от фантастичното същество, съставено от фрагменти – „Одрадек“ – от разказа на Кафка *Грижата на бащата*. Този художествен образ символизира техниката на монтажа.

Цел на индустрията за култура е стимулирането на съзнанието чрез нагледни. Индустрията за култура създава пролуки за нахлуване на „реалното“, което, според терминологията на Лакан, е аналогично на влечението у Фройд.

Адорно защитава утопията от нейните фалшификации в индустрията за култура. Имитацията на утопията злоупотребява с нея като я представя като хармонично взаимодействие между всеобщо и особено. В *Прекрасният нов свят* Хъксли представя ритуал, който функционира като идеология за приобщаване. В него са синтезирани индустрия за култура, употреба на фабрично произведени антидепресанти и пиетет към господството.

Влиянието на индустрията за култура върху потребителя е амбивалентно. От една страна, тя налага своите стандартизиращи модели и символно насилие върху оползотворяващите, от друга страна, тя влияе чрез своето нагледно съдържание, спрямо което реагира миметичното поведение.

Ритуалите на младежките субкултури са прояви на съпротива спрямо принудата на общественото всеобщо. Те копнеят да реализират утопия, в която особени „жизнени светове“ биха се утвърждавали чрез хармонични взаимоотношения.

Представена е интерпретацията на Фредерик Джеймисън за взаимодействието между всеобщо и особено в рамките на обективния дух като аналогия на отношението между базата като инфраструктура, от една страна, и надстройката, от друга страна, изразена чрез действия или събития на съзнанието или на културата. Тази интерпретация спомага легитимирането на многообразните стилове на живот.

Нешастно съзнание и комичност на индустрията за култура

Нешастното съзнание е най-развитото единично съзнание, което съответства на най-развитата форма на „чистото понятие“ във *Науката Логика*, стоящо в подстъпа към снемането си в съждението. Нешастното съзнание схваща своите предели в праговия момент преди да стане разум, който, за разлика от съзнанието и самосъзнанието, разпознава тъждествеността си с цялата реалност. Чрез знанието, че то самото е израз на неизменното и на всеобщото, нешащото съзнание става разум. Увереността, която придобива съзнанието, че всеобщността или неизменността не са отвъдни спрямо него, а са му присъщи, е философско.

Нешащото съзнание знае за загубата на богатството на личността, щом тя е призната само като лице, принадлежащо на правото. *Persona* е маска – повърхност без дълбочина. Като следствие от правните условия, в които обитава индивидът, възниква комичното съзнание. Комедията е апология на статуквото, тъй като комичното съзнание понася своята съдба – тя

е силата, която го променя. Първоначално то се радва на повърхността, на фасадата. Комичното съзнание може да си позволи да не надниква „зад“ явлението, да не се стреми към познание на същността. Обитаването само из гънките на нещата е повърхностно, защото в такъв случай личността вече не се самоосъзнава като характер, който утвърждава морални принципи, а се идентифицира само като лице, признато от правото.

За комичното съзнание трансцендентността става нищожна, защото всяко нещо, което то среща е само в неговия хоризонт. Нагласата на комичното съзнание се приближава до емпиричния субект на новоевропейската философия, чието съзнание дава предимство на хоризонталното равнище, за разлика от представите на Средновековието, които утвърждават йерархичните взаимоотношения.

Нещастното съзнание се изправя пред непреодолимо препятствие, подобно на „блока“ на „нещото в себе си“, пред който във философското учение на Кант застава познаващото съзнание. Познаващият субект в учението на Кант се чувства удобно в признаването на границите си и на липсата на абсолютна автономия, следователно той е комично съзнание. Нещастното съзнание съответства на душевното състояние на неудовлетворение в тълкуването на Фройд. То се бори да отиде отвъд границите и се стреми да снесе обременяващото го. Нещастното съзнание е ориентирано към трансцендентното и спекулативното. Пътят към абсолютното знание притежава елементи на копнеж, на неудовлетворение и на безпокойство, характерни за нещастното съзнание. Субектът във философията на Кант е комичен, защото е помирнен с философската позиция за непознаваемостта на нещото в себе си. Причината за неговото спокойствие е отказа да отхвърли безпокойството относно познавателните си ограничения. Нещастното съзнание приема предизвикателствата – то съзнава разпокъсаността, но копнее и се стреми да преодолее ограниченията и да бъде цялостно.

Определението „добър играч“ се отнася до онзи, който не се отнася твърде сериозно към резултата от самата игра – към победата или загубата. Съзнанието на „добрия играч“ е комично съзнание, защото то се оставя да бъде преобразено от съдбата. Индустрията за култура наподобява игра и вдъхва комичност на съзнанието.

Диалектическо познание на обекта

Философията се ражда от противоречието. Понятието се формира, от една страна, чрез следване на строги логически изисквания, а, от друга страна, чрез копнеж да се схване

непонятийното. Онова, което понятието не е схваща, стимулира миметичното поведение, което се характеризира и с познавателни функции.

Адорно легитимира „междината“ между понятие и непонятийно. Тя е динамичното силово поле на противоречието. В нея предметът има шанс да бъде понятийно схванат. Истината на обекта е свободна от обхващащата мощ на понятието; от една страна, а, от друга страна, тя не е напълно обезличена в „нощта“ на непонятийното, на непознаваемото. Следователно понятието е необходимо за познанието, но не като господстващо над предмета чрез абстрактна всеобщност, а като позволяващо обогатяващото развитие на предмета чрез признание за неговата непонятийност и нетъждественост.

Във философските трудове на Адорно срещаме темите монтаж и дезинтеграция. Нетъждественото, непонятийното, особеното, а към тях може да се добави и мистичното, тайнственото, загадъчното, чудото, а не предустановената хармония на спекулативното тъждество между мислене и битие, е това, което вдъхновява познавателния процес. Оптимистични са философските нагласи на Хегел и на Адорно по отношение на опита за израз на неизразимото.

Философията проследява процеса, при който обектът се опосредства чрез определено отрицание, чрез работата на понятието и така придобива своите същностни характеристики в копнежа си да стане тъждествен на понятието си. Върху предметите е хвърлено социално було. Чрез философско тълкуване се разгадава обществения ребус, в който те са вплетени.

Философията се стреми да снесе загадките на реалността. Тя тълкува явлението като разпръсква около него понятия и езикови фигури, които да подпомогнат разкриването на същността му. Понятийните конфигурации витаят около предмета, но без претенцията, че ще го схванат цялостно. Конструирането им кореспондира с метода на Хегел „чисто наблюдение“. Понятийните конфигурации, които мислещият завихря около предмета, са уязвими и не са имунизирани срещу идеологизация.

Загадката изгражда мост между философското тълкуване и дискурсивно „непрозрачните“ произведения на изкуството. Моделът „загадка“ се доближава до мистичния модел на Кабала, в чиито образи и текстове са кодирани послания и указания, изискващи „правилен ключ“ за разшифроване.

Критически интерпретации на философията на Адорно

В изследването са проследени някои критически позиции спрямо философските учения на Хегел и на Адорно. Димитри Гинев определя критиката на идеологията като догматична. Велмер изтъква естетическите предразсъдъци на Адорно. В дисертационния труд са представени аспекти от дебата между Хабермас и Лиотар относно постмодернизма. Новите мисловни „потоци“ във Франкфуртската школа, чиито представители са Хабермас и Хонет, изоставят утопичния жест на отрицателността, на фрагментарността, на афористичния и на есеистичния стил.

Трета глава. Диалектически фигури и образи на чистите моменти на понятието

Естетическо проявление на особеността

В началото на *Трета глава* се тематизира тезата на Адорно (2002) за невероятното в изкуството на разказа, чрез което се реализира изразът на особеното. Адорно обвързва невероятността с естетическата секуларизация на маната. Модерното изкуство е импулс за откриване на новото в нестандартни, необичайни и особени форми. Адорно във *Философия на новата музика* подчертава, че особеното става всеобщо чрез полемичното отношение между особеност и всеобщност.

В *Щастливата ръка* Шьонберг драматургично илюстрира производството чрез възшебство. Открит е идеологическият мотив, че в разомагьосания свят магията намира свое убежище във фантазмагорията на стоковия свят.

Митичен кръг, ритуал, мимесис

Адорно подчертава многообразните форми, чрез които реставрацията на архаичното става деструктивна. За Хегел причината за патологичните обществени форми е недостатъчната степен на разумност. Според Адорно (1990) във философията на тъждеството и в *Свещена пролет* на Стравински е ликвидирана диалектиката между индивид и общество, между особено и всеобщо. При Хегел откриваме аналогията между завръщането на духа към самия себе си и кръговото движение. Кръгът изразява затвореност, целокупност, завършеност и съвършенство, но също и „лоша безкрайност“.

Трагикомедията на „лошата безкрайност“

Ако абстрактното всеобщо потисне особеното, то двигателят на общественото развитие би спрял. Резултатът от действието на утвърдителната абстрактна всеобщност, би бил дух, който се движи затворено в себе си – в непроизводителен и „празен“ ход, чийто логическо съответствие е „лошата безкрайност“, която, според Адорно (1990), наподобява отъждествяващото мислене, което не признава хетерогенното и е способна да го разтвори. „Лошата безкрайност“ е резултат от хипостазиране.

Представен е модел, който кореспондира с *Краят на играта* на Бекет, и който описва действията на шахматни царе върху празна дъска. По този начин е изобразена „лошата безкрайност“, която е и абстрактна всеобщност. В този случай диалектическото развитие е блокирано, защото екстремумите теза и антитеза не се докосват, не се опосредстват.

Екстремна единичност

Хегел се противопоставя на субективистичните тенденции във философията и призовава за връщане към обективността, която той отъждествява с истинността и с езика като всеобщност. Словесният израз и понятието насочват Аз-а от субективния дух към обективния дух. В историческото развитие на философията, и по-специално, откъм развитието на феноменологията на духа, солипсизмът е само момент, който поради своята бедност и абстрактност, се сменя по необходимост в по-развити форми на съзнанието.

Радикалната позиция на Щирнер утвърждава своеобразен солипсизъм, чрез който се противопоставя на привидността, произвеждана от идеологията. Щирнер се опитва да освободи субективността от „затвора“ на духа. Учението му се противопоставя на общите понятия и тематизира нетъждественото.

От целесъобразност към безкрайност

Философията търси нови подходи към езика и към понятието, за да изрази все още неизразените непонятни аспекти на предмета. Духовният опит насърчава мисълта да изследва по иманентен начин особеното. Философстването на Хегел и Адорно е критика към формализма, а също и към позитивизма, който се стреми да се освободи от субективността на познанието.

Модерният свят, характеризиращ се с възход на разсъдъка в неговите административни, инструментални и калкулиращи форми, до голяма степен има своя аналог

в определението на римската религия, чиято цел е да господства над целокупността на крайното. Римската религия се явява последен подстъп преди утвърждаването на синтеза на крайно и безкрайно в абсолютната религия – християнството. Адорно (1990) изтъква, че безкрайността е израз на мощта на отъждествяващото мислене. В нея се разтваря всяка хетерогенност. Безкрайността не се среща в емпиричния опит и поради това тя е абстрактна. Адорно (1993) изтъква, че при романтиците понятието безкрайност е реакция срещу феодалното общество, което се стреми да се обособи в собствеността си.

Откриваме подобие между механичното и инструменталната рационалност. В *Науката логика* Хегел определя съдбата като механична обективност. Подчиненият на нея субект става комичен. Във *Философия на новата музика* Адорно заявява, че механичното изкуство е фашистко. Той утвърждава тезата, че в естетическата сфера насилието, произтичащо от инструменталната рационалност и от детерминизма на природата, се сублимира.

Драматизации на чистите моменти на понятието

Понятие и наглед драматично се жертват в опосредстването помежду си. Рефлексия, отчуждение и внезапно скъсване, твърди Адорно (1993), са фигурите, които характеризират диалектиката на Хегел. Логическата идея жертва своята еднообразност, за да изгради качествена множественост, за да формира природното биващо и богатството на духовния опит. Всеобщността жертва самата себе си, за да стане чрез определеното отрицание и опосредстването единичността.

Според Киркегор и Адорно разнородността между идеалистическата система и природо-историята е уязвимият момент в учението на Хегел, в което духовен опит и „ход на света“ са елегантно вплетени и спекулативно са отъждествени в духа като форми на диалектическата пулсация.

Подчертано е подобие между подходите на Киркегор и на Адорно спрямо спекулативната философия на Хегел, според която християнството е абсолютна религия, защото сменя вярата във философско познание, в което е утвърдено спекулативното единство между всеобщо, особено и единично. Киркегор акцентира върху особеността и непознаваемостта на абсолютната другост на Бога.

Утопия и мит – изрази на помирение между всеобщо и особено

Пулсацията между интеграция и дезинтеграция, между тъждественост и нетъждественост, между продължителност и прекъсване разпознава особеността и преходността на природо-историческото. Природо-историята е израз на синтеза между две сили – на плодородието и на загиването.

„Ангелът на историята“ от фрагмента на Бенямин е нещастно съзнание, което е сродно с представената от Лукач в *Душата и формите* нагласа на есеиста. „Ангелът на историята“ изразява копнежа да се снесе катастрофата в историята. Той е антитеза на комичното съзнание. Погледът на „ангела на историята“ е емпиричен и различаващ се от спекулативното мислене. Той наподобява представеното във Въведението на *Феноменология на духа* смело гледане на отрицателността, защото е уверено, че ще я снесе. За идеализма постигането на истината във философията сякаш естествено съпътства реализирането на утопията.

Мисленето на Адорно застава в междината между философия и мит. Антагонизмът между фантазия и „строго познание“ подпомага тълкуването на природо-историята като взаимно преплитане между катастрофа и движение към утопия.

За да се илюстрира утопията като помирение между общество и природа, е представена сцената със смеещите се лъвовете от *Тъй рече Заратустра*. Представени са и елементи от текста на Бенямин „Капитализмът като религия“, за да се характеризира модерното съзнание, което възпламенява дързостта на свръхчовека. В *Тимей* на Платон Нуждата е олицетворена от Ананке, която пречи на демиурга да конструира съвършен свят. Не е ли самата утопия тъкмо в това: в края на пътя, изминат от познанието, да се постигне абсолютната истина, която ще обезсили силата на Ананке?

Хегел и Адорно са в съгласие, че утопичната цел на историята е постигането на тъждество между разума и свободата. Не са ли формите на абсолютния дух – изкуството, религията, философията – шифри на утопичното, на изкуплението, на помирението? Според Адорно в образите на катастрофата, в антиутопиите проблясват новото и конкретната възможност за реализиране на утопията.

Заклучение

Диалектическият заряд на философстването на Хегел и Адорно утвърждава неговата актуалност. Ние наследяваме философски традиции, които съхраняват „съкровища“, оформени чрез работата на понятието, чрез определеното отрицание. Настоящото изследване херменевтично „се потапя“ в текстовете на Хегел и на Адорно. То показва вихъра на диалектическите отношения между всеобщност, особеност и единичност. Чрез понятийни конфигурации изследването представя логическата пулсация на моментите на чистото понятие и техните проявление в различни форми на духа.

Изследването тематизира хоризонта на утопията, който се оформя чрез синтез на философско познание и рефлексивна критика на обществени явления.

Идеята, истината и разумът са основните критерии, които оформят делото на философията. Философската мисъл се стреми да запази следите на своето минало и да положи ценното от тях в модерността. Актуалността на философията е и нейния завет. Чрез рефлексия върху формите на природната и обществената предопределеност, а също и върху реализацията на свободата, философията допринася за изграждане на хармонични условия за живот. Утопията, очертана от философското познание и проектирана в природо-историята като хармония между разум, свобода и действителност, следва да се предпази от фалшификация.

Адорно акцентира върху изкуплението и помирението – понятия, заредени с религиозен смисъл. Хегел (1969) оповестява, че духът лекува своите рани в припомнянето, което е и навлизане в себе си. Спрямо своята висша цел – Идеята, особеността е момент на преход, на подстъп към най-богатия и най-конкретния синтез на разум, действителност и свобода, на всеобщност, особеност и единичност. Художествените произведения, религиозните представи, ритуалите на младежките субкултури формират конфигурации между понятие и обективен дух. Те са положени и определени от Идеята, формират се в процеса на развитие на природо-историята и са способни да вплътят особеното в богатството от онтологични определения на всеобщността.

Във философията на Хегел най-висшата познавателна реалност е понятието, което е безобразно. Всеобщността в нейните онтологични предели е втъкана във формите на духа. Те се утвърждават в своята особеност, която диалектически взаимодейства с всеобщността.

Адорно се отнася към Хегел амбивалентно – от една страна, той го почита и се проявява като негов духовен наследник, но, от друга страна, той е бдителен и „остър“ негов критик. Общото между двамата философия е, че те безкомпромисно разобличават неистината на абстрактните методи: схематизъм, формализъм и екстремнен номинализъм. Те утвърждават философия, в която субект и обект, всеобщо, особено и единично, необходимост и свобода, индивид и общество са в процес на непрестанно диалектическо опосредстване. Тяхното философстване е основано върху принципа, който оповестява, че тълкуването е способно да разкрие същността, която е скрита „зад“ явленията. Философстването на Адорно и Хегел е вписано в парадигмата „философия на съзнанието“, за разлика от наследниците им в традицията на критическата теория, които приемат „лингвистичния обрат“ и внедряват „философия на езика“ в своите учения.

Философстването на Хегел и Адорно в концентрирана форма се съдържа в учението за трите момента на чистото понятие, изложено в *Науката Логика*. Неговата противоречивост и спекулативна хармония задават перспективите на природо-историческия ход. Интензивността на модерността възстановява критическата сила на философските категории, изложени във философското учение на Хегел и подложени на критическа рефлексия от Адорно.

От философското наследство на Хегел и на Адорно произтичат понятийни конфигурации: мит и утопия, нещастно съзнание и комично съзнание, индустрия за култура и фрагментарно произведение на изкуството. В тях се формират полета на диалектическо опосредстване, в които всеобщността проявява ярко своите онтологични определения.

Приноси:

1. Представяне и тълкуване на моментите на чистото понятие

Моментите на чистото понятие – всеобщност, особеност и единичност – образуват в *Науката Логика* идеална логическа завършеност. В хода на природо-историята те се проявяват в разнообразни форми на духа. Дисертационният труд изследва диалектиката между всеобщност, особеност и единичност през призмата на философските учения на Хегел и на Адорно.

2. Сравнение между философските учения на Хегел и на Адорно

Дисертационният труд изследва общото и различното в диалектическите философски учения на Хегел и на Адорно по отношение на определенията на всеобщността във разнообразни форми на духа. Двамата философи са в съгласие, че определеното отрицание и работата на понятието са движещите сили на философията и на реалността. В дисертационния труд философстването на Хегел и Адорно е интерпретирано през призмата на диалектическите форми на природо-историята: мит, капитализъм, утопия, произведение на изкуството, индустрия за култура. В него са тематизирани разнообразни форми на съзнание и на субективен дух.

3. Създаване на понятийни конфигурации, в които се синтезират ученията на Хегел и на Адорно

Обосновава се тезата, че диалектиката между комично съзнание и нещастно съзнание, представена от Хегел във *Феноменология на духа* и *Лекции по философия на религията*, подпомага тълкуването на индустрията за култура. Анализирани са аналозите между римската „религия на целесъобразността“ и формите на инструментална рационалност, между Идеята във философията на Хегел и утопичният хоризонт, очертан от фрагментарното произведение на изкуството. Тематизираните в дисертационния труд понятийни конфигурации чрез своята тълкувателна мощ разкриват характеристиките на модерността.

Избрана библиография

- Adorno, T. W. (1977). The Actuality of Philosophy. *Telos*(no. 31), 120–33.
- Adorno, T. W. (1978). Subject and Object. In A. Arato, & E. Gebhardt (Eds.), *The Essential Frankfurt School Reader* (pp. 497-511). New York: Urizen Books.
- Adorno, T. W. (1991). *The Culture Industry. Selected essays on mass culture.* London and New York: Routledge.
- Adorno, T. W. (1993). *Hegel: Three Studies (1963).* (S. W. NicholSEN, Trans.) Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press.
- Adorno, T. W. (1997). *Prisms.* (S. a. Weber, Trans.) MIT Press.
- Adorno, T. W. (2001). *Kant's Critique of Pure Reason (1959).* Stanford, California: Stanford University Press.
- Adorno, T. W. (2001). *Metaphysics. Concept and Problems (1965).* Stanford, California: Stanford University Press.
- Adorno, T. W. (2004). *Negative Dialectics (1966).* (E. B. Ashton, Trans.) London and New York: Taylor & Francis e-Library.
- Adorno, T. W. (2006). *History and Freedom. Lectures (1964–1965).* (R. Tiedemann, Ed., & R. Livingstone, Trans.) Cambridge; Malden: Polity Press.
- Adorno, T. W. (2008). *Lectures on Negative Dialectics (1965/1966).* (R. Tiedemann, Ed., & R. Livingstone, Trans.) Cambridge; Malden: Polity Press.
- Adorno, T. W. (2017). *An Introduction to Dialectics.* Cambridge, etc.: Polity Press.
- Adorno, T. W. (2018). *Aesthetics (1958/59).* (E. Orland, Ed., & W. Hoban, Trans.) Cambridge; Medford: Polity Press.
- Adorno, T. W. (2019). *Philosophical Elements of a Theory of Society (1964).* (T. t. Brink, M. P. Nogueira, Eds., & W. Hoban, Trans.) Cambridge; Medford: Polity Press.
- Althusser, L. (2006). *Lenin and Philosophy and other essays.* Delhi: Aakar Books for South Asia.
- Arato, A., & Gebhardt, E. (Eds.). (1978). *The Essential Frankfurt School Reader.* New York: Urizen Books.
- Hall, S., & Jefferson, T. (Eds.). (1977). *Resistance Through Rituals.* London: Hutchinson & Co Ltd.

- Honneth, A. (March 1979 r.). Communication and Reconciliation: Habermas' Critique of Adorno. *Telos*(39), 45-61.
- Honneth, A. (2009). *Pathologies of Reason: on the Legacy of Critical Theory*. New York; Chichester, West Sussex: Columbia University Press.
- Jameson, F. (1990). *Late Marxism: Adorno, or, The Persistence of the Dialectic*. London and New York: Verso.
- Jameson, F. (2010). *The Hegel Variations: On the Phenomenology of Spirit*. London, New York: Verso.
- Lyotard, J.-F. (1974, Spring). Adorno as the Devil. *Telos*, 1974(19), 127-137.
- Sandkaulen, B. (2006). Modell. 2: Weltgeist und Naturgeschichte. Exkurs zu Hegel. In A. Honneth, & C. Menke (Hrsg.), *Theodor W. Adorno: Negative Dialektik* (Bd. 28, S. 169-187). Berlin: Akademie Verlag GmbH.
- Адорно, Т. В. (1990). *Философия на новата музика*. (М. Вермут, Прев.) София: Наука и изкуство.
- Адорно, Т. В. (2002). *Естетическа теория (1970)*. (С. Йотов, Ред., С. Вълкова, & С. Йотов, Прев.) София: АГАТА-А.
- Адорно, Т. В. (2021). *Minima Moralia*. (С. Йотов, Прев.) София: Критика и Хуманизъм.
- Адорно, Т. В. (2023). *За какво ли още философия? От Философи от XX век. За философията* (А. Рашева, Прев., стр. 176-193). София: Библиотека "Семинар 333". Принт Фактор ЕООД.
- Адорно, Т. В., & Хоркхаймер, М. (1999). *Диалектика на Просвещението*. (С. Йотов, Прев.) София: ГАЛ-ИКО.
- Бенямин, В. (2000). *Озарения (сборник)*. (А. Рашева, Б. Рачева, К. Коев, & С. Маринова, Прев.) София: Критика и хуманизъм.
- Бенямин, В. (2014). *Кайрос. Съчинения по философия (сборник)*. София: Издателска къща КХ – критика и хуманизъм.
- Бенямин, В., & Адорно, Т. В. (2014). *Писма от Теодор В. Адорно и Гретел Каплус до Валтер Бенямин, От В. Бенямин, Кайрос* (К. Коев, Прев., стр. 233-239; 275-291; 311-322). София: Критика и Хуманизъм.
- Гинев, Д. (1994). *Интерпретативния универсум*. София: ИК "Критика и хуманизъм".

- Давидов, Ю. (1978). Идеята за рационалността в социология на музиката на Теодор Адорно. От П. Лунгов (Ред.), Кризисът на буржоазната култура и музиката (Т. Узунова, Прев., Том 3). София: Издателство "Музика".
- Дерида, Ж. (1998). Писмеността и различието (1967). (Т. Батулева, Прев.) София: Наука и изкуство.
- Дерида, Ж. (2001). Вярa и знание. (В. Градев, Прев.) София: ЛИК.
- Дерида, Ж. (н.д.). Призраците на Маркс. (М. Събев, & Т. Минева, Прев.) Рива.
- Зашев, Д. (2010). Образи и образци. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".
- Зашев, Д. (2021). Образцови отклонения (Том 1). (А. Л. Владимир Градев, Ред.) София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".
- Зашев, Д. (2021). Социалност в магическия кръг на природността – бележки върху социологическата концепция на Теодор Адорно. От Д. Зашев, В. Градев, А. Лешков, & Н. Гинев (Ред.), Образцови отклонения (Том 1, стр. 107-120). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Киркегор, С. (2003). Философски трохи. София: КОТА.
- Клеман, К. Б. (1975). Развитие и изменение на психоанализата. От К. Клеман, П. Брюно, & Л. Сев, Психоаналитичната теория в оценката на френски марксисти (Д. Меламед, Прев., стр. 83-161). София: Партиздат.
- Лиотар, Ж.-Ф. (1993). Постмодерното, обяснено за деца. (И. Недева, Ред., & Т. Николов, Прев.) София: ИК "Критика и Хуманизъм".
- Лукач, Д. (1989). Душата и формите. От Д. Лукач, Хаос и форми (Д. Зашев, Прев.). София: Наука и изкуство.
- Лукач, Д. (1989). Теория на романа. Философско-исторически опит върху крупните епически форми. От Д. Лукач, Хаос и форми (Д. Зашев, Прев., стр. 361-463). София: Наука и изкуство.
- Ницше, Ф. (1990). Тъй рече Заратустра. Книга за всички и никого (Второ изд.). (П. Славейков, Ред., & М. Белчева, Прев.) София: Логис.
- Рачева, Ц. (2005). Хегел & Хусерл. Парадигма.
- Рачева, Ц. (2008). За съдбата на спекулативния метод. От Философията на немския идеализъм в България. Юбилеен сборник по случай 80-годишнината на Генчо Дончев (стр. 53-59). София: АртГраф.

Хабермас, Ю. (2021). Комуникативният разум. (С. Йотов, Прев.) София: Критика и хуманизъм.

Хегел, Г. В. (1963). Енциклопедия на философските науки (увод). От Кант, Фихте, Шелинг, Хегел, Фойербах, Е. Панова, & Г. Дончев (Ред.), Философията от епохата на Възраждането до втората половина на XIX век (сборник) (Г. Дончев, Прев., Том II, стр. 414-539). София: Държавно издателство "Наука и изкуство".

Хегел, Г. В. (1966). Науката Логика. Първа част: обективна логика (Том 1). (Г. Дончев, Прев.) София: Издателство на Българската комунистическа партия.

Хегел, Г. В. (1967). Науката Логика. Втора част: субективна логика или учение за понятието (Том 2). (Г. Дончев, Прев.) София: Издателство на Българската комунистическа партия.

Хегел, Г. В. (1969). Феноменология на духа. (Г. Дончев, Прев.) София: Наука и изкуство.

Хегел, Г. В. (1982). История на философията (2-ро изд., Том I-III). (Г. Дончев, Прев.) София: Наука и изкуство.

Хегел, Г. В. (1996). Разумът в историята. (Г. Дончев, Прев.) София: ЛИК.

Хегел, Г. В. (1997-2000). Енциклопедия на философските науки. (Г. Дончев, Прев.) София: Издателство ЛИК.

Хегел, Г. В. (2010). Лекции по философия на религията. (Г. Дончев, Прев.) София: Изток-Запад.

Хегел, Г. В. (2018). Естествено право и наука за държавата в общ план, или основни черти на философията на правото. (И. С. Стефанов, & Д. Денков, Прев.) София: Изток-Запад.

Хъксли, О. (1990). Прекрасният нов свят. Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“.

Шелинг, Ф. В. (1980). Философия на изкуството. (Г. Дончев, Прев.) София: Наука и изкуство.

Публикации по темата на дисертационния труд

Guinev, N. (2024). The Unhappy Consciousness and the Comicality of Culture Industry. Academia.edu.

Гинев, Н. (2022). Образността на идеологията и нейните антитези. Academia.edu.

Гинев, Н. (2022). Философия и музика (Адорно). Academia.edu.

Гинев, Н. (2023). Есето – платонизъм и философски израз. От И. В. Иванов, & П. Братанов (Ред.), *Вековен и световен юбилей за великия Пausий Хилендарски с ежегодна за патрона "Паусиада"* (стр. 153-155).

Гинев, Н. (2023). Философски аспекти на езика. От *Трети пореден творчески сборник с честване ежегодния за патрона на АИР ПАИСИАДА* (стр. 166-168). Нюанс Дизайн.

Гинев, Н. (2024). Утопия и мит във философските призми на Бенямин и Адорно. *Философски алтернативи*, XXXIII(5), 111-117.
doi:10.58945/WAQS7439